

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

4. Специальный Генеральный Инспектор по Восстановлению Афганистана. What we need to learn: lessons from twenty years of afghanistan reconstruction, 2021

5. U.S. out, Taliban in: Central Asia Facing New Challenges from Afghanistan //www.cacianalyst.org/

6. Эксперт: Средняя Азия неуклонно превращается в зону распространения терроризма и наркотрафика // ИА «Регнум». URL: www.regnum.ru/news/1564776.html

7. Susan Elliott, Richard Hoagland, Daniel Lehmann. What Comes Next: Central Asian Violent Extremist Groups and Drug Trafficking after the Fall of Kabul. Central Asia's Affairs журналы, 84 Том. //www.kisi.kz

8. Eckel Mike. The West Promise Moscow That NATO Would Not Expand? Well, It's Complicated. [Journal] / auth. // the Brookings Institution. - May 19, 2021. - pp. 1-7.

УДК 327.8

ТҮРКІ ӘЛЕМІН ҚАЙТА ҚҰРУ АЯСЫНДА ТҮРКИЯНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ЫҚПАЛЫН КҮШЕЙТУГЕ ҰМТЫЛУЫ

Захар Арайлым Шалқарқызы

zakharovaarai@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар

Мамандығының 2 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ахмедьянова Кабидуллаевна

1990 жылдардың басында КСРО ыдырағаннан кейін әлемнің саяси картасында жаңа тәуелсіз Түркітілдес мемлекеттер пайда болды: Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түрікменстан және Өзбекстан. 1991 жылы желтоқсанда Түркияда КСРО-ның ыдырауы туралы хабарламалар бұрын-соңды болмаған жалпыхалықтық қуанышпен қарсы алынды, содан кейін Түркия Республикасының Президенті Тургут Озал "түріктердің жүз жылдығы" келе жатқанын салтанатты түрде мәлімдеді. "Ұлы Тұранды" құру уақыты келді деген сенім де жалпыға ортақ болды. Сонымен қатар, Батыста КСРО ыдырағаннан кейін аймақта пайда болған вакуумды толтыра алатын күш іздеу басталды. АҚШ пен оның одақтастары Иранның бұрынғы КСРО-ның мұсылман аймақтарындағы позицияларының күшеюінен қатты қорықты. Шах режимі құлағаннан бері Вашингтон "Иран фундаментализмі" мәселесіне, атап айтқанда, Иранның "Ислам революциясын" экспорттау мүмкіндігіне қатты алаңдады. Мұндай дамудың гипотетикалық ықтималдығын болдырмау үшін Америка Құрама Штаттары Иранның "исламдық фундаментализміне" қарсы "түрік қалқаны" деген жаңа идеяны ұсынды. Американдық сарапшылардың пікірінше, Түркия Батыстың басқару, банк қызметі, нарықты реттеу саласындағы тәжірибесін қолдана отырып, реформалар жолында қол жеткізген жетістіктері және, әрине, зайырлы даму жолын бекіту бұл елді осы рөлге өте қолайлы етті. Түркі-мұсылман республикаларындағы зайырлы көңіл-күй, американдық сарапшылардың пікірінше, түркі-мұсылман халқы басым жаңа тәуелсіз мемлекеттердің дамуының түрік үлгісін бекітуге елеулі түрткі болуы керек еді. Түркия Республикасының сол кездегі президенті Т.Озал бұл идеяны ықыласпен қабылдап, өз елінің түркі-мұсылман республикаларындағы міндеттерін айқындай келе: «Бұрынғы КСРО құрамындағы Орталық Азия мемлекеттерінің негізгі үміттері осымен байланысты.

мемлекеттік құрылымы жағынан Түркиядан үлгі алу мүмкіндігімен. Әрине, түрік үлгісін барлық мемлекеттер қолдана алмайды. Оған бірқатар өзгерістер енгізу қажет болады... Дегенмен, біз түрік үлгісі бойынша мемлекеттік басқару жүйесін құруға да көмектесе аламыз» [1].

Түркия 1992 жылы түркітілдес мемлекеттер қауымдастығын құруда нақты қадамдар жасады. 1992 жылы 30-31 қазанда Түркия Республикасының жарияланғанының 69 жылдығына орайластырылған бұрынғы КСРО құрамындағы алты түркітілдес мемлекеттер (Әзербайжан, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркіменстан) және Түркия басшыларының кездесуі өтті. Кездесуге қатысушылар алдағы уақытта жоғары деңгейде тұрақты кездесулер өткізу туралы келісті және «халықаралық ұйымдарда бірлесіп әрекет етуге», өз елдерінің мәдени мұрасын сақтауға және экономикалық байланыстарды дамытуға ұмтылуларын жариялаған Анкара декларациясына қол қойды [2]. Осылай келешегі зор «түрік жобасын» әзірлеу басталды. Айта кетейік, түрік қалқанының Иранның исламдық фундаментализміне қарсы батыс идеясын жүзеге асыруды ірі қаржымен де қолдау жоспарланған болатын, бұл бүкіл жобаның негізін қалап, посткеңестік кеңістіктегі түркі-мұсылман мемлекеттеріндегі Түркияның беделін күшейтуі керек еді. Алайда, Батыста олар мұндай қаржылық субсидияларды бақылау мүмкін емес екенін түсінді. Сонымен қатар, мұндай ауқымды жобаны жүзеге асыру үшін Түркияның өз қаражаты жеткіліксіз болды. Алайда, бірте-бірте пантүркілік эйфория, ең алдымен Түркияның өзінде сөйле бастады. Бұған түріктердің негізсіз үміттері әсер етті. Түркия көптеген ондаған жылдар бойы патшалық, одан кейін большевиктердің «миллиондаған түріктер езгісінде» деген мифологиялық идеялармен өмір сүрді. Түрік үгітшілері «сырттағы түркілер» туралы жазғанда, ең алдымен, ортақ тіл, ортақ дін, ортақ тамыр, т.б. туралы сөз қозғады. Көптеген ондаған жылдар бойы мектептен кез келген түрік біртұтас «түркі әлемі» туралы түсінік қалыптастырды. Оның үстіне ұлан-ғайыр «түркі кеңістігін» Түркияның демеушілігімен біртұтас тұтастыққа біріктіру (бұл идея тек қарапайым түріктердің санасында ғана емес, түрік қоғамының зияткерлік элитасында да басым пікір болып қала берді) бұған дейінгі бірнеше әрекет сәтсіз аяқталды.

Жаңа тәуелсіздік алған түркі-мұсылман мемлекеттерінде де нақты жағдай түрік «ұлттық идеяларынан» алшақ болды. Сонымен, шын мәнінде, біртұтас түрік (түркі) тілі идеясы миф болып шықты. Ғасырлар бойы түркі тілдері әртүрлі жағдайда, әртүрлі қоғамдық-саяси және мәдени ортада дамып, фонетикада да, лексикада да елеулі айырмашылықтарға әкелді. «Түріктердің бәрі мұсылман» деген пікір де орынсыз болып шықты. Түркі тілдес халықтардың бәрі ислам дінін ұстанған жоқ. Сонымен, чуваштар мен гагауздар православиелік, тувалықтар ламаизм және т.б. Тіпті әзірбайжандар-түріктердің пікірінше, ең жақын ұлттық қауымдастық-Түркияның өзінде "менсінбейтін шииттер" ретінде қарастырылатын мұсылман шииттері болды. Одан да байыпты түріктер мен посткеңестік кеңістіктегі түркі халықтарының арасындағы мәдени айырмашылықтар болды. Ресей империясының құрамындағы түркі тілдес халықтар пайда болып, өзіндік ұлттық мәдениеттерін дамытты.

Әділет және даму партиясы Түркияны «Шығыс пен Батыс арасындағы көпір» ретінде орналастырды, Түркияның Еуропалық Одаққа кіруін қолдады және сонымен бірге жарияланған «көршілермен нөлдік проблема» саясаты аясында көршілес мемлекеттермен (Сирия, Ирак және Иран) байланыс орната бастады. Сол кезде Түркия премьер-министрі Режеп Тайып Ердоған дипломатиялық күш-жігерінің мақсаты Анкараны аймақтық істерде «объект» емес, ойыншыға айналдыру екенін мәлімдеді. Түркия пантүркілік шараларды

ұйымдастырып, өткізуге күш салды. 2006 жылдың қыркүйегінде ұзақ үзілістен кейін Форумның үйлестірушісі – Түркияның мемлекеттік министрі Бешир Алаатайдың төрағалығымен және Премьер-министр Ердоғанның қамқорлығымен Анталияда түркітілдес мемлекеттер мен халықтардың оныншы құрылтайы өтті. Съезге посткеңестік республикалар мен әлемнің басқа да түркі тілдес халықтарының өкілдерінен басқа Ресей Федерациясының бірқатар облыстарынан делегаттар қатысты: Шешен Республикасы, Татарстан, Башқұртстан, Саха-Якутия Республикасы, Алтай Республикасы. Конгрессті ашқан Р.Т. Ердоған Түркітілдес мемлекеттер достастығын құруды ұсынды, ол өз сөзімен айтқанда, «олардың экономикалық интеграциясы үшін жағдай дайындап, халықаралық аренада біртұтас ұстанымнан әрекет етуге мүмкіндік береді». «Түркі әлемі халықаралық саясатта маңызды рөл атқаруы керек», - деп жалғастырды Ердоған. «Мұны біздің елдеріміздің географиялық және тарихи мұрасы талап етеді» [3]. Осылайша Түркия «түркі жобасын» қайта жандандырып қана қоймай, оны жүзеге асыруда өзінің жетекші рөлін қуаттады.

Түрік халықтарының тағы бір маңызды бастамасы кейіннен Түркі халықтарының Дүниежүзілік ассамблеясы деп өзгертілген Түркі халықтары Ассамблеясының құрылуы болды. Ол түркітілдес аймақтардың, оның ішінде посткеңестік кеңістікте жұмыс істейтін қоғамдық ұйымдардың басын біріктірді. Қазірдің өзінде құрылған құрылымдардан бөлек, 2009 жылғы 3 қазанда өткен Нахичевандағы түркі мемлекеттерінің оныншы саммитінде тағы бір халықаралық ұйым – Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі құрылды. Бұл жаңа бірлестікке Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркия мүше болды. 2011 жылғы 21 қазанда Алматыда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалығымен Кеңестің бірінші саммиті өтті. Назарбаев Өзбекстан мен Түркіменстанды жаңа ұйымның құрылу және жұмыс істеу үдерісіне қосылуға шақырды. Сонымен қатар, Қазақстан Президенті Түркі Парламенттік Ассамблеясын, Ақсақалдар кеңесін, Түркі академиясын құру туралы бастама көтерді. Посткеңестік кеңістіктегі түрік экспансиясы мемлекеттік бағытта да, сондай-ақ елдің қоғамдық-саяси және діни ұйымдарының кең ауқымды еріктілерін жұмылдыру арқылы да жүзеге асты. Фетхуллах Гүлен (қазіргі таңда Ердоғанның қас жауы) көп жылдар бойы пантүркистік жобаны алға жылжитқан басты тұлға болды. Егер КСРО-да шетелдік университеттер мен колледждерді құруға тыйым салынса, онда жаңа тәуелсіз мемлекетте Гүленнің "білім беру империясын" кеңейтуге мүмкіндік туды. Сонымен қатар, бір қарағанда жеке құрылымның кеңеюіне түрік мемлекеті қолдау көрсетті. Ағартушылық идеясының тұтқынына түскен Гүленнің жақтастары жобаға белсене қатысып, мыңдаған еріктілер посткеңестік кеңістіктегі түркітілдес аймақтардағы Гүлен мен оның қозғалысының білім беру құрылымдарында жұмыс істеуге аттанды.

Түркия түркітілдес өңірлерде кеңейту бойынша Мемлекеттік бағдарламалар әзірледі. 1992 жылы Түркия Республикасы премьер-Министрінің (ТИКА) жанындағы Ынтымақтастық және даму жөніндегі түрік басқармасы (агенттігі) құрылды, ол түрік университеттерінде түркітілдес студенттерді оқыту үшін 26 мың стипендия бөлді. Сонымен қатар, Түркияның білім министрлігі, түркітілдес республикалардағы жеке қорлар мен ұйымдар, компаниялар мен институттар білім беру саласында көптеген бағдарламалар енгізді. 2000 жылға қарай Түркияда 18600 түркітілдес тыңдаушылар оқыды. Қазіргі уақытта оқу бағдарламалары толығымен орындалды, бірақ түркі студенттерін оқыту жалғасуда. Осы бағдарламаларға қосымша мемлекетаралық деңгейде Қырғызстан-Түрік Манас университеті, Халықаралық Түрік-Қазақ Қожа Ахмет Есеви университеті ашылды. Түркіменстанда Халықаралық Түрік-түркі мемлекеттік университеті ашылды. Бакудегі

бизнес-әкімшілік институтында 1991 жылы түрік әлемін зерттеу қоры ашылды. Түркия аумағында түркітілдес республикалардың шенеуніктерін даярлау және қайта даярлау курстары ұйымдастырылды. Бұл бағдарламаларды ТИКА, Қаржы министрлігі және Түркияның Сыртқы істер министрлігі БҰҰ, ЕҚЫҰ, ДДҰ, неміс техникалық көмек институты және т. б. халықаралық ұйымдармен бірлесіп ұйымдастырады. "Түркі жобасын" жүзеге асыруда Қазақстан мен президент Н. Назарбаев бірте-бірте ерекше рөл атқара бастады. Соңғысы тіпті "Түркі әлемінің ұлы ақсақалы" құрметті атағын алды. Мысалы, жоба аясында ТҮРКСОЙ ұйымы (Түркі мәдениетінің халықаралық ұйымы) құрылды, оның бас директоры 2008 жылдан бастап этникалық қазақ Дүйсен Қасейінов болды. Түркітілдес мемлекеттердің министрліктері мен ведомстволарының бірлескен органдары деңгейінде, оның ішінде қорғаныс, ішкі істер министрліктері мен барлау органдары деңгейінде қатысушы елдердің ынтымақтастығы да белсенді дамыды. Қарсылық тудырған жалғыз нәрсе-түркі мемлекеттерінің ортақ Қарулы Күштерін құру туралы ұсыныс. Бұл идеяны "түркі бірлігі" аясындағы интеграциялық жобаларды ЕурАзЭҚ шеңберінде неғұрлым тығыз интеграцияны іске асырумен ұштастыруға тырысқан Назарбаев қолдамады.

Түркияның Орталық Азияға қатысты сыртқы саясаты әртүрлі факторларға негізделген және соңғы үш онжылдықта айтарлықтай дамыды. 1990 жылдары, Өзал дәуірінде Түркия еуразиялық дискурстармен жанданды және Түркияның Сыртқы істер министрлігі, Дианет және ТИКА сияқты мемлекеттік мекемелерге негізделген Орталық Азияға бағытталған түркі орталықты күн тәртібін ұстанды. Мемлекеттік емес субъектілер, соның ішінде Гүленге қарасты мектептер мен жеке бизнес те рөл атқарды. 2002 жылы АҚР билікке келгеннен кейін Түркияның Орталық Азияға қатысты сыртқы саясаты неоттоманистік көзқарастарды көрсететін әрі қарай дамуды бастан өткерді. Ердоған тұсында Түркия мен Орталық Азия республикалары арасындағы қарым-қатынастар ТҮРКСОЙ, ТүркПА және ОТС сияқты бірнеше аймақтық ұйымдардың құрылуымен айтарлықтай дамыған институционалдық ынтымақтастық түрінде дамыды.

Түркияның Орталық Азиядағы сыртқы саяси қызметіндегі келесі маңызды кезең 2016 жылдың шілдесіндегі сәтсіз төңкеріс әрекетінен кейін басталды. Түркияның Гүлен қозғалысымен қақтығысы қарым-қатынасты одан әрі нығайту үшін қайта жүктеу мүмкіндігін тудырған түзету саясатына ықпал етті. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев төңкерістен кейін Түркияға келген алғашқы мемлекет басшысы болды және басқа да көшбасшылар Анкараға саяси қолдау білдірді [5]. Түркоцентристік насихат тоқтатылған жоқ, бірақ түзетілді және орталықтандырылды, бұған мысал ретінде Гүленмен байланысты мектептерді Маариф қорының бақылауына берілуін айта кетуге болады. Түзетудің осы кезеңінде Түркия Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынастағы шиеленісті жеңілдетуге ұмтылды және олармен қауіпсіздік саласында, әсіресе Қазақстан мен Өзбекстанмен тереңірек байланыс орнатты. Түркияның Орталық Азияға (және Кавказға) қатысты сыртқы саясатындағы соңғы өзгерістерді анықтайтын тағы бір маңызды фактор Түркияның Қытайдан Еуропаға дейінгі орта дәліз деп аталатын экономикалық байланыстар желісінің орталығы болуға деген ұмтылысы болды.

Алайда, бүгінгі таңда Түркия үшін Қазақстан Орталық Азиядағы ең басым серіктес болып табылады. Ең алдымен, олар Ресей, Қытай және Иран сияқты жарқын ойыншылардың Орталық Азиядағы ықпалын шектеу керек деген ортақ пікірде. Бұл ретте Еуразия геосаяси тұрғыдан экономикалық және саяси жоспарларды іске асырудың маңызды орны болып табылады. Егер Еуропалық Одақ Түркияны қабылдаса, болашақта Ресей, Түркия, Қазақстан, Украина (және мүмкін Иран) құрамындағы жаңа геосаяси

конфигурацияның пайда болу мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды. Қазақстанда Түркиямен өзара іс-қимылдың маңыздылығын оның АҚШ, Еуропалық Одақ және НАТО-мен саяси өзара іс-қимылы тұрғысынан да түсінеді. Өз тарапынан Анкара Қазақстанның ТМД мен Орталық Азиядағы ықпалы мен беделін бағалайды және оларды өзінің сыртқы саясаты үшін қосымша ресурс ретінде қарастырады. Екі мемлекет те Еуропаға ұмтылады. Егер Түркияның ЕО-ға кіруі орын алса, бұл ҚР-ның ЕО-ға жақындауына қосымша мүмкіндік береді, оны Анкара табиғи түрде құптайды және қолдайды. Қазақстан үшін бірден-бір маңызды мәселе түрік саяси жүйесінің исламдану бағытындағы одан әрі эволюциясының бұлыңғырлығы болып қала береді. Исламистердің жеңісі және Ататүрік құрған жүйені бөлшектеу Түркия ішінде де, халықаралық деңгейде де жаңа саяси шындықты тудырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Надеин-Раевский В., Сковорода В. Бизнес без зеленого знамени // Интербизнес/Деловые люди. М. Апрель, 1992. № 4(22).
- 2 Коммерсантъ-daily. 03.11.1992.
- 3 Пантюркизм живет и побеждает //nomad.su. 19.09.2006. — URL: Nomad.su/?a=3-200609190106
4. Catherine Putz, “Kazakhstan’s Nazarbayev First World Leader to Visit Post-Coup Turkey,” The Diplomat, August 6, 2016, <https://thediplomat.com/2016/08/kazakhstans-nazarbayev-first-world-leader-to-visit-postcoup-turkey>

UDC 327.7

THE ROLE OF POLICY NETWORKS IN SUPRANATIONAL GOVERNANCE PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION

Imandossova A.M.

aig.imandoss@gmail.com

Master of Arts (International Relations)

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The concept of policy networks in recent years has become one of new methodological approaches to the study of supranational governance as part of the global and regional policy. At regional level (the most prominent example is the European Union) policy networks have become an integral part of the functioning of the political-administrative mechanism and can be considered as part of a unified system of supranational governance that have been operating for a long time [1, p. 577-600].

Due to the difficulties in the process of making and the implementation of decisions in the European Union in the scientific environment, there is a certain emphasis on the informal mechanisms of this process, as well as on a complex multilevel nature of governance. Some of the authors go further and point out the network feature of the institutionalized system, or even talk about network form of governance in the EU [2, p. 233-243].

At the same time professor of Munich University Paul Thurner indicates, that from the point of view of the concept of political networks there is no need to make differences between formal